

Opponensi vélemény Ördög Ferenc „Tulajdonneveink gyűjtése,
kiadása és kutatása” című akadémiai doktori
értekezéséről

Ördög Ferenc tézises értekezése kutatómunkájának tömör, ám minden fontos részletkérdésre kiterjedő összefoglalását nyújtja. Az értekezés három fő részből áll: 1. Földrajzi nevek, 2. Személynevek (ezen belül család- és keresztnévek) és 3. Egyéb nevek (templom- és kápolna titulusok, céhpatronusok, harangnevek, patikanevek). Az értekezés végén a kutatott témakörhöz kapcsolódó publikációk, majd a hivatkozások jegyzéke található.

Fontosnak és lényegyet megragadónak tartom magát a címet is, hiszen mindenfajta nyelvészeti kutatás alapja, „nyersanyaga” a nyelv, tehát gyűjtés nélkül nincs kutatás. Az összegyűjtött anyagot pedig hozzáférhetővé kell tenni, ki kell adni, aztán következhet maga a sok oldalú, pontos nyelvi adatokon alapuló kutatás. A gyűjtés – kiadás – kutatás sorrend tehát logikus.

A dialektológia fontosságáról magam elsősorban a szláv nyelvjárások kapcsán alkottam képet. Tudományos közhely, hogy a szláv nyelvek ma már biztos tudományos kritériumok alapján jellemzett csoportjai, a nyugati, déli és keleti szláv nyelvek valamikor, szétválásuk után dialektus kontinuumokká alakultak, amelyeken belül az egymással szomszédságban élők közötti kölcsönös megértés magas fokú volt. A mai déli szláv nyelvek is igazolják ezt a feltételezést, hiszen például a délkeleti szerb dialektusok számos lexikai, sőt morfológiai és szintaxisbeli hasonlóságot mutatnak a bolgárral és a macedónnal, de ugyanez a helyzet a kaj-horvát és a viszonyában is. A nyelvjárások kutatása, amint a szláv nyelvek is mutatják, a nyelvi változások nyomon követése és magyarázata okán is fontos, elsősorban a nyelvtörténet, de a leíró nyelvészet számára is.

A kérdéssel Ördög Ferenc a „Személynevek. A történeti (XVII-XVIII. századi) személynevek gyűjtése és kutatása” című fejezetben foglalkozik (16-29. old.; részletesebben pedig válogatott tanulmányai egyik terjedelmesebb fejezetében ír róla bővebben. Válogatott tanulmányok. Czupi Kiadó Nagykanizsa 2008 című kötet „Személynevek” fejezetét: 81-191. old.). A családnévek közül kiemel egy jellegzetes típust, az apanév+-fi patronímon képzős neveket, amelyek az indoeurópai nyelvekben, így a szlávban is gyakoriak. Szól

„problematiszus eredetű” *Farkas*-ról, amely nevet a horvátok a XIX. sz. elején *Vukotinović* alakban fordítottak le. (Az Ördög /Eördög, Eördögh/ nevet tkp. A magyar –fi képző megfelelőjével fordították *Vragović* ’Ördögfi’ alakban). Az –ár képzőről megállapítja, hogy „...az látszik valószínűnek, hogy ezeken a neveken a szláv nyelvekben eleven –arь képzőt lássuk.” (20. old.). Hozzátehetjük, hogy az említett szláv képző a latin –arius-ból alakult.

Ami a családnevek „mozgékonyágát” illeti, való igaz, hogy erre a megállapításra hang- és alaktani jellemzőik, valamint ortográfiájuk vizsgálata alapján jutunk, ugyanakkor azonban az is biztos, hogy a családnevek ortográfiája hagyományörző is lehet, elegendő a közismert *Dessewffy*, *Thewrewk* stb. nevekre utalnunk. Ellenpéldaként saját családnevem említhetem, melynek XV. századi alakja *Newmark*, *Neomark* volt. Bizonyosnak látszik, hogy a mai (XVII. sz. óta használatos) alak az írás a kiejtéshez való igazításának eredményeként alakult ki. Nagyon érdekes a családneveket tárgyaló alfejezet c) pontja is, amelyben a szerző szociolingvisztikai szempontot vet fel, ti. „társadalmi tagolódás szerint mutatnak-e eltéréseket családneveink”? (21.old.). Megállapítja, hogy a XIX. sz. közepén feltűnően nagy „a szolgarendűsége, pásztorkodásra utaló nevek száma” (21.old.). Ezek nem fordulnak elő a köz- és birtokos nemesség körében, ellentétben néhány foglalkozás- és tisztségnévvel.” (ibid.). Érdekes azonban, hogy foglalkozásra esetleg csak általánosságban utaló családneveknek nemesi viselői is lehetnek, pl. a Mester (de Parajd) család, amely 1667-ben kapott nemessége-erősítő címeres levelet (Vajay Szabolcs: A Johannita rend lovagjai 1854-1987. Budapest 1987:213). Nem tartozik ide, legfeljebb részben, de a népetimológia szép példája a Mesterházy családnév, amelyet „a Sopron megyei Westerházára telepített királyi várnépek közül kiemelkedő család” (Vajay 215) tagja viselnek, mely család 1436-ban kapott nemessége-erősítő címeres levelet. Ugyanebbe a csoportba sorolható két Varga család is: Varga ab Alásony és Varga de Kibéd et Makfalva).

A családnevek és a felekezeti hovatartozás kapcsolatának vizsgálata, ha nem is közvetlenül, de közvetve mindenképpen érdekes eredményekkel kecsegtet, de ez már összefonódhat a történettudományi kutatásokkal, például mennyiben befolyásolhatta egyes bizonyos felekezethez tartozó személyek adott történelmi helyzetben való viselkedését vallásuk?

A keresztnévek adattára és statisztikájukból esetlegesen levonható következtetések szintén érdekes tanulságokkal szolgálhatnak.

Számomra világos, hogy a dialektológiában elsőrendű fontosságú kérdés a megbízható adatgyűjtés. Ez a dialektológus feladata. Az adatok azonban kutatási irányokat és lehetőségeket nyitnak mind a nyelvtörténeti elemzés, mind a kontaktológia, szocio- sőt

pszicholingvisztika számára is. Ez a magyarországi nemzetiségek (németek, szlávok, románok stb.) nyelvének, illetve az őket körülvevő többségi nyelvvel kialakuló különböző szintű kapcsolataik kutatásában is nyilvánvalóvá válik, amit számos, ebből a témakörből való leíró és történeti feldolgozás is tanúsít.

Két kisebb megjegyzés: Ördög Ferenc értekezése 9. oldalán az egyrészes nevek között említi a *Pogányvár* nevet. Eredetéről Kiss Lajos mondja, hogy valószínűleg családnévből alakult földrajzi névvé. Csupán érdekességgént jegyzem meg, hogy ez a helynév Herczeg Ferenc Fenn és lenn című, a Wolfner kiadó által kiírt pályázatra készült, a váci államfogházban írt regényében fordul elő, és egy polgári család otthonául szolgáló kúriát jelöl.

A „mai földrajzi nevek gyűjtése és kiadás” című első fejezetben a szerző megemlíti a *Budába, Kutyába, Malomba* (típusú) neveket. A *Kutyába* név, Ördög Ferenc szerint „a szerbhorvát *kútya* ’ház’, ’konyha’, ’gödör’ jelentésű szóval magyarázható... Előzménye a *kutjevo* genitívuszi alak lehetett...”(4.old.). A végső forrás nem ez, hanem a mai délszláv *kut* ’szeglet, sarok; mélyedés’ (ószl. *kotъ*, gör. *kamptósz*, litv. *kampas* ’ua’). A *kutjevo* a birtokos melléknév nominatívuszi és nem genitívuszi alakja, ’sarokba, mélyedésbe tartozó, oda való’. Persze a *kuća* ’ház’ gyöke is ez. Hasonlóan érdekes a *Kotoriba* is. A szót Kiss Lajos „A két Zrínyi Miklós körmendi levelei” nevű forrásból adatolja: „*Kotoriba* lakot”. Végső forrásául a régi magyar *Kotur – Kutur* személynevet jelöli meg, s a *Kotori*-t e név birtoklást kifejező *-i*-vel ellátott alaknak tartja. Ezek szerint a szlávok ezt a magyarban bizonyos területen gyakran használt szóalakot vették át, és illesztették nyelvükbe ebben az illatívuszi alakban. A nyelvi kölcsönhatások érdekes példája, semmiképp nem „elemezhetetlen”. Hasonló magyarból átvett szóalakok vannak más szomszédos szláv nyelvekben is, pl.: ukrán *kapura* ’kapu’.

A benyújtott tézises dolgozatot a szerző munkássága alapos áttekintésének, összefoglalásának tartom. Magát a kutatás nyelvi anyagát illetően Ördög Ferenc munkái a dialektológiát jelentős új, eddig feltáratlan anyaggal gyarapították, és emellett új kutatási szempontok bevezetésével is gazdagították. Munkái – így természetesen tézisei is – hiteles adatokat tartalmaznak. Ezen megállapításaimat jelen összefoglaláson kívül a szerző más munkáinak ismeretében teszem.

A dolgozat nyilvános vitára bocsátását javaslom.

Budapest, 2011. január 21-én

Nyomárkay István